

η
αρχιτε
κτονική

η αρχιτεκτονική της Σύμης

της
Σύμης

04// αρχιτεκτονική

η αρχιτεκτονική της Σύμης

Ερευνητές: Δρ. Χιωτίνης Νικήτας, Ξάνθης Στέφανος
και Χιωτίνης Μιχάλης
Φωτογραφίες: Αποστολόπουλος Νίκος, Ξάνθης Στέφανος,
Περιβολάρη Ευτυχία, Χιωτίνης Μιχάλης,
Χριστοδούλου Ξανθίπη, Κουβαρδά Αντωνία

Η κύρια γοητεία που ασκεί η Σύμη στους επισκέπτες της οφείλεται κατ' αρχήν, αν όχι κυρίως, στην αρχιτεκτονική της. Ο χώρος και τα στοιχεία που τον απαρτίζουν λειτουργούν ως φορείς νοημάτων και αισθημάτων και αυτή τους η ιδιότητα είναι που τους προσδίδει θελκτικότητα ή απωθητικότητα, τα κάνει "ωραία" ή "άσχημα". Η Αρχιτεκτονική της Σύμης, που αναφέρεται τόσο εύγλωττα σε μνήμες, αισθήματα και υπαρξιακά νοήματα, ξυπνά μέσα μας την ζωτικότερη ανάγκη του Ανθρώπου: την επέκταση της εμβέλειάς του στο Χώρο και στο Χρόνο, στον Κόσμο-του και στην Ιστορία-του, μέσα από τα οποία θα αποκτήσει ταυτότητα και σιγουριά. Στην Αρχιτεκτονική της Σύμης με γλαφυρό και παραδειγματικό τρόπο δείχνεται και επιβεβαιώνεται η εμβέλεια της Αρχιτεκτονικής Πρακτικής, κάτι που μας παραπέμπει στον Πικιώνη που διαβεβαίωνε πως "*αναφερόμαστε στο λαϊκό*" - σημ.: αναφέρεται στην επονομαζόμενη "λαϊκή ή παραδοσιακή τέχνη" - "*όχι προς άγραν γραφικότητας, αλλά για να παραλάβομεν το ψύγμα για την ευόδωσιν του ιδικού μας έργου*", γιατί "*το λαϊκόν διαφυλλάττει εν πρωτογόνω αλλ' αγνοτάτη μορφή πανάρχαιες ουσίες*".

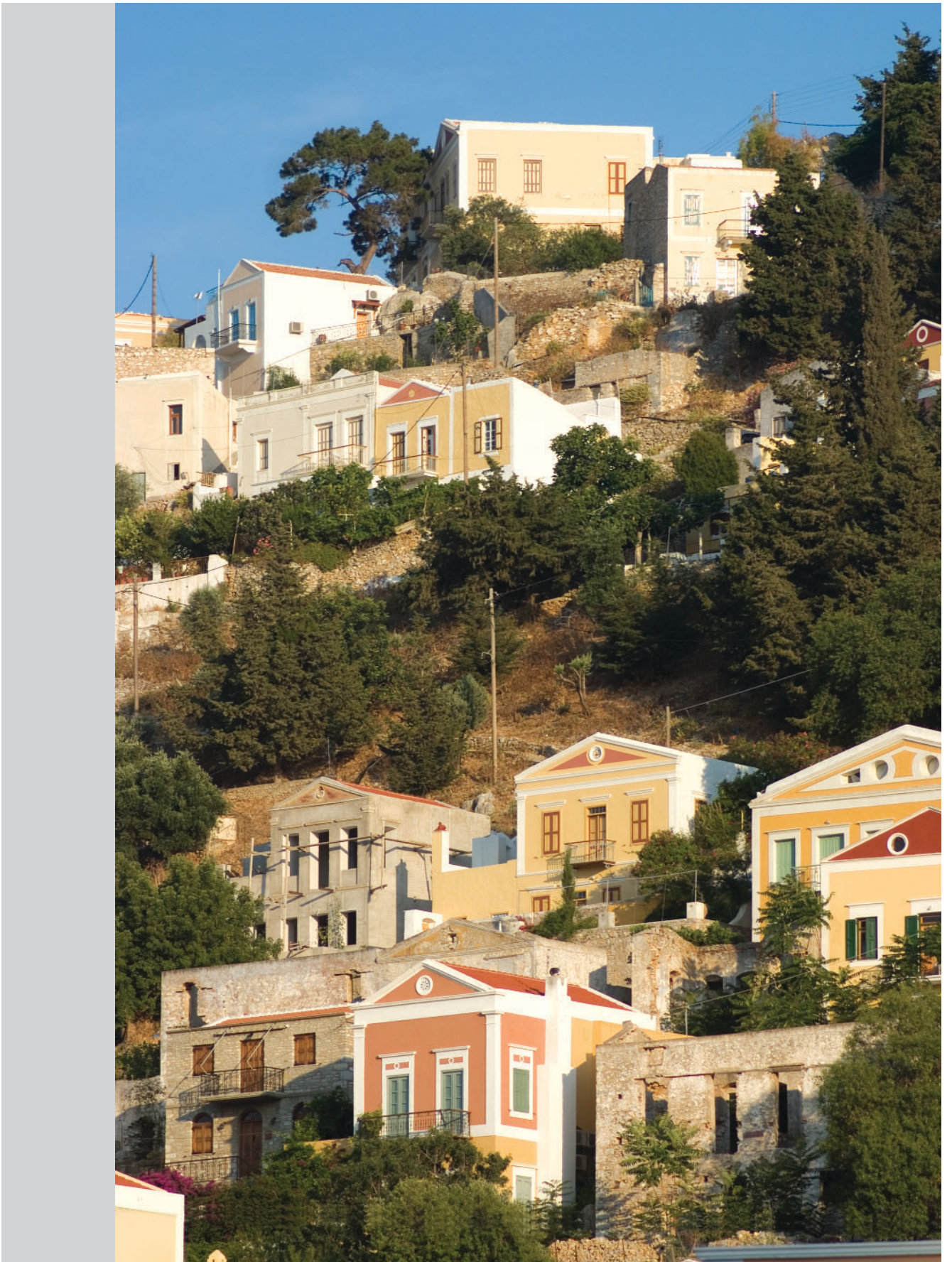

// Συνδιαλλαγή με την ιστορία

Η εξέλιξη των οικισμών στη Σύμη είναι ένας διαρκής διάλογος δομημένου χώρου και φυσικού περιβάλλοντος. Θα λέγαμε καλλίτερα συνδιαλλαγή δομημένου περιβάλλοντος και Τόπου, όπου εμπεριέχονται όλες οι ιστορικές και λοιπές ανθρωπογενείς φορτίσεις του φυσικού περιβάλλοντος. Στην Αρχιτεκτονική της Σύμης επιβεβαιώνεται η παλαιά επισήμανση του Le Corbusier πως "η Αρχιτεκτονική είναι μία πορεία από τα μέσα προς τα έξω". Με την διευκρίνιση όμως πως το "μέσα" είναι ο ίδιος ο Άνθρωπος με τη γή του, τη ψυχή του και την ιστορία του, το "έξω" είναι ο Χώρος και ο Χρόνος με τους οποίους θέλει να έρθει σε επικοινωνία, είναι ο Κόσμος και η Ιστορία εντός των οποίων αναζητεί υπαρξιακή ταυτότητα και ρόλο. Έτσι λοιπόν εδώ, το "μέσα" είναι η γη με τους βράχους της, στην οποία με σεβασμό αναζητεί θέση για να κτίσει και να κατοικήσει, είναι και η ψυχή του, που αναζητεί νόημα ζωής. Το "έξω" είναι η θάλασσα την οποίαν αγέρωχα ατενίζει, είναι και το φώς που σεμνά δέχεται και αντιμετωπίζει με χρώματα γήινα, είναι και ο Κόσμος και η Ιστορία, προς τα οποία αναφέρεται για να αποκτήσει χωρική και χρονική υπαρξιακή οντότητα. Το δομημένο τοπίο, η Αρχιτεκτονική, προέρχεται από τη γη και αυτής τα χρώματα οφείλει κατ' αρχήν να φέρει, έτσι τα γήινα χρώματα είναι που κυριαρχούν στις όψεις των σπιτιών¹. Το "μέσα" των Συμιακών σπιτιών περίτεχνα στολίζεται, δηλαδή σημασιοδοτείται, με ζωγραφίες, ξυλόγλυπτα και τις φωτογραφίες των προγόνων. Το κτήριο στη συνέχεια, με θαυμαστή τεχνική, ορθώνεται - "αντιεντροπικά" θα λέγαμε - συλλέγοντας έξυπνα το πολύτιμο για τη ζωή νερό της βροχής και το αποθηκεύει στο σώμα του, δηλαδή στο υπόγειο ή κάτω από την απολύτως ιδιωτική αυλή του. Η συνδιαλλαγή τώρα με την Ιστορία συντελείται μέσω της παρουσίας της στη μορφολογία των θυρών, των υπερθύρων και των παραστάδων τους, των αετωμάτων των στεγών, των βοτσαλωτών και των ζωγραφισμένων τοίχων και ταβανιών, μέσω της όλης μάλλα λόγια δια-Κόσμησης του κτηρίου. Επισημαίνουμε εδώ την πρωταρχική και πυθαγόρεια προέλευσης έννοια του όρου "διακόσμηση", που αναφερόταν στον Κόσμο, δηλαδή στην κάθε φορά θεωρούμενη ως Κοσμική και Ιστορική πραγματικότητα ή Αλήθεια. Με την έννοια αυτή η Αρχιτεκτονική υπήρξε ανέκαθεν κατ' αρχήν και κατ' εξοχήν δια-Κοσμική πράξη, η δε Σύμη μας προσφέρει εδώ διδακτικό Αρχιτεκτονικό Παράδειγμα.

Ο οικισμός

Ο οικισμός της Σύμης αναπτύχθηκε στο Βορινό τμήμα του νησιού. Στο τμήμα αυτό το έδαφος είναι ομαλότερο και περισσότερο προστατευμένο από τους ανέμους: οι όρμοι είναι φυσικά λιμάνια που, σε συνδυασμό με τα μικρονήσια που βρίσκονται απέναντι, είναι επαρκώς προστατευμένα από τους βόρειους και νότιους ανέμους. Ο οικισμός αναπτύσσεται από τον όρμο Αιγιαλού (Γιαλού) έως τους πρόποδες της Βίγλας, του ψηλότερου όρους της Σύμης (υψ. 616 μ.). Ο όρμος του Γιαλού είναι το μεγαλύτερο λιμάνι του νησιού και χρησιμοποιείται ως τέτοιο πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια.

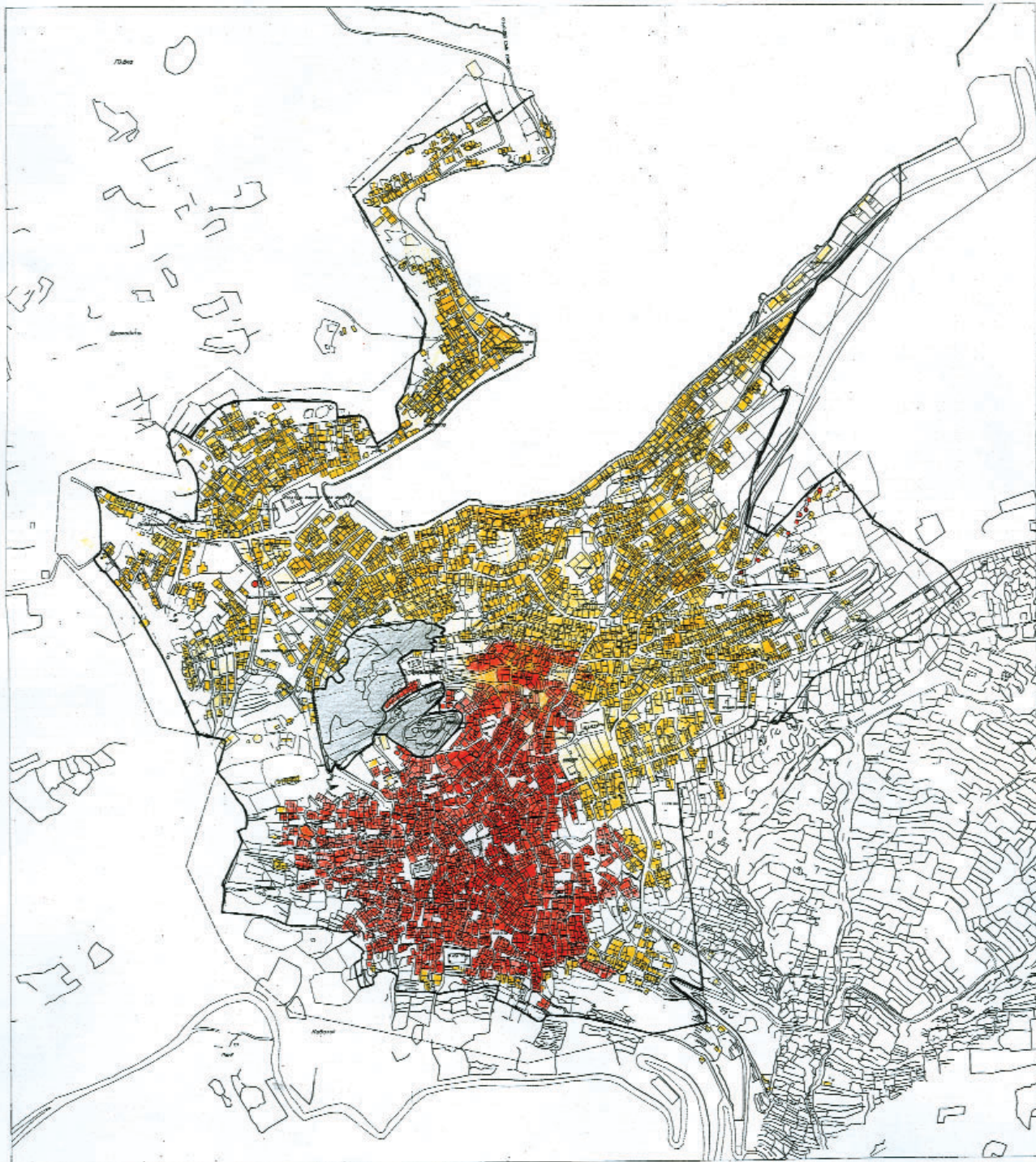
Ο οικισμός της Σύμης διακρίνεται σε δύο κύριες τοπο-ενότητες, που συνδέονται με την χρονολογική εξέλιξη του. Το "Χωριό" είναι το αρχικό τμήμα του οικισμού που αναπτύχθηκε νότια του λόφου του Κάστρου και εκατέρωθεν του διάσελου μεταξύ του λόφου αυτού και του λόφου της Νουλιάς ή Ποντικόκαστρου - όπου και χτίστηκαν οι ανεμόμυλοι του. Στο Κάστρο υφίστανται τμήματα της οχύρωσης που ανήκουν στην ελληνιστική περίοδο, κτισμένα με μεγάλους πωρόλιθους. Αρχιτεκτονικά μέλη, εντοιχισμένα γλυπτά και οικόσημα, μαρτυρούν την ιστορία του, από την ελληνιστική περίοδο στη ρωμαϊκή περίοδο, στα βυζαντινά χρόνια και στην ιπποτοκρατία. Κατά την τελευταία αυτή περίοδο (1309-1522 μ.Χ.), το νησί γνώρισε κάποια ευημερία, υπέφερε όμως από επιδρομές Τούρκων και Αιγυπτίων. Στην ανάγκη προστασίας των κατοίκων από τις επιδρομές αυτές των πειρατών, οφείλεται η θέση και η δομή του Χωριού. Πρώτ' απ' όλα βρίσκεται παραπλεύρως του Κάστρου και ταυτόχρονα σε σημείο που ελέγχει οπτικά τα δύο λιμάνια, του Πεδίου και του Γιαλού. Η οργάνωση του χώρου - παρότι δεν υπάρχουν εμφανή μεσαιωνικά υπολείμματα - παραπέμπει στις μεσαιωνικές οργανώσεις των οικισμών: οι κατοικίες οργανώνονται γύρω από εκκλησίες - έντεκα στο Χωριό - και από πλατείες (*πλάτσες*) που καταλήγουν σε δαιδαλώδη και πολύ στενά - ενίοτε για να περάσει μόνο ένα άτομο - δρομάκια ανάμεσα ψηλών τοίχων και που πολλές φορές επικαλύπτονται από αντηρίδες και τόξα. Αυτή η δαιδαλώδης ανάπτυξη του οικισμού προσέφερε ασφάλεια, γιατί αποπροσανατόλιζε τον εισβολέα και τον καθιστούσε ευάλωτο, αλλά και τον καθυστερούσε, έτσι ώστε οι κάτοικοι να μπορέσουν να κινηθούν με ασφάλεια. Η δαιδαλώδης με άλλα λόγια δομή του χώρου καθίστατο έτσι πολύτιμη υπό συνθήκες απειλής. Κατά τα άλλα, τα κτίσματα είναι κυβικές μορφές που εφράπτονται μεταξύ τους, με έντονη πλαστικότητα και είναι στεγασμένα με επίπεδα δώματα από πατελιά. Μεταγενέστερα, δηλαδή μετά τα τέλη του 19ου αιώνα, προστέθηκαν "νεοκλασικά" στοιχεία, καθώς και δίριχτες αλλά και μονόριχτες στέγες. Τα ισόγεια, που αποτελούνται κυρίως από βοηθητικούς χώρους, έχουν μικρά ανοίγματα, ενώ μεγαλύτερα εμφανίζονται τα ανοίγματα στους ορόφους.

// Μεσαιωνικές αναφορές

// Χάρτης Οικισμού Σύμης

// Πέδι

// Νημορείο

// Συμφωνία και αλληλοσεβασμός φυσικού και κτιστού

Ο οικισμός στη Σύμη μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνας περιοριζόταν στο "Χωριό". Κάτω στο Γιαλό υπήρχαν μόνο τα απαραίτητα για το λιμάνι κτίσματα. Από την εποχή αυτή και εξής ο οικισμός απλώνεται και τελικώς ενώνεται με το Γιαλό, με εξαιρετικά κτίσματα ενός είδους "νεοκλασικής" Αρχιτεκτονικής. Ακριβέστερα θα λέγαμε μιας Αρχιτεκτονικής επηρεασμένης από το ρεύμα του ευρωπαϊκού νεοκλασικισμού, που εμπότισε, καλλίτερα εμπλούτισε, την τοπική Αρχιτεκτονική - δηλαδή των τρόπων θεώρησης του Χώρου - και τις επιλογές των τοπικών πρωτομαστόρων, που καταφέρνουν με τα λιγότερα να δημιουργούν τα περισσότερα. Τα καλντερίμια γίνονται φαρδύτερα και οι κατασκευές ερμηνεύονται με πιο καθαρές γεωμετρικές μορφές και όγκους. Η αρχική γεωμετρική όμως οργάνωση του χώρου αλλοιώνεται, όταν πρέπει να ακολουθηθεί η μορφολογία και το ανάγλυφο του εδάφους, με έναν τρόπο υψηλής αισθητικής αξίας, όταν το κτιστό αφήνει τα φυσικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος να "εισρέουν" μέσα του. Με οικονομία και σοφία κτίζονται τα κτήρια πάνω στο φυσικό έδαφος, σε μια χρηστική αλλά και ταυτόχρονα συμβολική προσαρμογή τους σε αυτό: άλλες φορές αφήνουν το βραχώδες σώμα της γης δίπλα τους και με σεβασμό το εντάσσουν στο άμεσο περιβάλλον, σε έναν υψηλού αισθητικού ήθους διάλογο, άλλες φορές εκμεταλλεύονται τα βράχια για να σκάψουν μέσα τους στέρνες φύλαξης του βρόχινου νερού. Βράχοι ξεπηδούν ανάμεσα από σπίτια ή αναδύονται μέσα από καλντερίμια ή προβάλλουν σε εσωτερικά οικιών και αυλών, ενώ το λιγοστό χώμα αξιοποιείται με μικρούς ιδιωτικούς κήπους, με δέντρα και λουλούδια.

Το Χωριό είναι οικισμός εσωστρεφής: περικλείει εσωτερικά την κοινότητα που ζει και εκδηλώνεται γύρω από τις εκκλησίες και τις πλάτσες. Η μετά το μισό του 19ου αιώνα επέκτασή του αναφέρεται στον αιγιαλό, που καθίσταται η μεγαλύτερη "πλατεία" του νησιού, αναφέρεται στο λιμάνι και στη θάλασσα που φέρνει την ανάπτυξη, το εμπόριο, την επικοινωνία. Δεν υπάρχει κατασκευή στις νέες αυτές συνοικίες που να μην έχει τη θέα του λιμανιού μέσα από τα ανοίγματα της "καλής" της όψης, δεν υπάρχει εσωτερικό κατοικίας στο οποίο να μην εισρέει η εικόνα της θάλασσας και ο ανοικτός οριζόντιός της. Από τη άλλη πλευρά των κατοικιών αυτών βρίσκονται οι ιδιωτικές αυλές και οι κήποι, που είναι μικροί ιδιωτικοί κόσμοι προστατευμένοι από σχετικά ψηλές μάντρες - χαρακτηριστικό της δωδεκανησιακής αλλά και της όλης μεσογειακής αρχιτεκτονικής και της σε αυτήν αποτυπωμένης σχέσης ιδιωτικού-δημοσίου.

// Δημόσιο και ιδιωτικό στην "Καλή Στράτα"

Τα κτήρια

Τα παλαιότερα σπίτια της Σύμης είναι στεγασμένα με επίπεδο δώμα και μακρόστενα, με είσοδο από το πλάι, είτε *μονά*, δηλαδή μονώροφα, είτε ανωκάτωγα, δηλαδή διώροφα που κατασκευάζονται όταν το έδαφος είναι πολύ επικλινές. Στη περίπτωση αυτή στα ισόγεια χρησιμοποιούνται θόλοι και καμάρες για την στήριξη της άνωθεν αυλής - της *ναυλής* - και για τη κατασκευή στέρνας - της *γιστέρνας* - απαραίτητης σε κάθε σπίτι λόγω έλλειψης νερού. Στο *μονό* σπίτι ένα ξύλινο διαχωριστικό, ο *μπουλεμές* χωρίζει τον κύριο χώρο σε δύο άνισα μέρη: το μικρότερο λέγεται *κάμαρη* και διατίθεται για τον ύπνο. Το μεγαλύτερο είναι η *σάλα*. Η *σάλα* είναι πάντοτε επαρκώς φωτισμένη από μεγάλα ανοίγματα προς τον δρόμο. Προς την πλευρά αυτή βρίσκεται και ο *σουφάς*, αρκετά ψηλός, με *παρμακλίκια* -που είναι καλοφτιαγμένα τورνευτά κάγκελα - και με κεντητά παραπετάσματα, την *αμουσία*. Στη θέση αυτή μερικά παλαιά σπίτια έχουν την πάγκα με *αμπάρια* ή *μάτια*, για την αποθήκευση τροφίμων και ενδυμάτων. Η κουζίνα, το *μαγεριό*, βρίσκεται σε ιδιαίτερο χώρο κτισμένο καθέτως του κυρίως σπιτιού και που επικοινωνεί με τη *ναυλή*, απ' όπου και η είσοδος στο σπίτι. Η *ναυλή* τώρα επικοινωνεί με τον δρόμο, με αυλόθυρα ιδιαίτερα προσεγμένη και σημασιοδοτημένη.

Στο εσωτερικό της *σάλας*, απέναντι από την είσοδο και στο κέντρο του μακρότοιχου, υπάρχει ωραίο ξυλόγλυπτο *αράφι*, πάνω στο οποίο είναι τοποθετημένος μεγάλος καθρέπτης και εκατέρωθεν ξυλόγλυπτα *αραφάκια* για τις δύο μεγάλες λάμπες. Τη διακόσμηση της *σάλας* συμπληρώνουν δύο *αρμάρια* χωνευτά στο τοίχο, στολισμένα και αυτά με ξυλόγλυπτα, καθώς βεβαίως και το *εικονοστάσι* και ο *μπουλεμές*. Από τον *μπουλεμέ* μπαίνουμε στην *κάμαρη*. Αυτή δέχεται φως από τη *σάλα* με ένα παράθυρο που ανοίγεται στο *μπουλεμέ*. Σε ικανό ύψος από το δάπεδο υπάρχει πατάρι, η *μουσάντρα*, στο οποίο φτάνει εσωτερική σκάλα. Η *μουσάντρα* είναι ανοικτή προς τη *σάλα*, γιατί ο *μπουλεμές* δεν φτάνει μέχρι την οροφή. Αργότερα τον *μπουλεμέ* αντικατέστησε τοίχος από *τσατί* και έτσι η *κάμαρη* αποχωρίστηκε από τη *σάλα*. Εξακολούθησε όμως να δέχεται το φως από αυτήν, διατήρησε και το πατάρι για τον ύπνο των παιδιών. Αυτή είναι η διάταξη στο *μονό* σπίτι.

Στα *ανωκάτωγα* κατώι έχει σχεδόν την ίδια διάταξη με το *ανώι* και χρησιμεύει ως καθημερινό δωμάτιο και ως αποθήκη ή και ως *μαγεριό*, έχει δηλ. και *τσιμιά*, *πλύτρα*, *γιστέρνα* και *φούρνο*.

Συνήθως όλα αυτά βρίσκονται στο *θόλο* ή το *θολάρι*, που υπάρχει κάτω από τη *ναυλή* για να την στηρίξει. Ωραιοί τέλος

// Νεοκλασική ενατένιση

καμάρες περιβάλλουν συχνά την *απάνω ναυλή* και περιλαμβάνουν καταπράσινες *ταρτάνες* με λουλούδια, ακόμα χρησιμεύουν για να στηρίζουν την *κρεββατή* (κλιματαριά) που παρέχει δροσερή σκιά. (Λαογραφία, τόμος XXVI 1968-69).

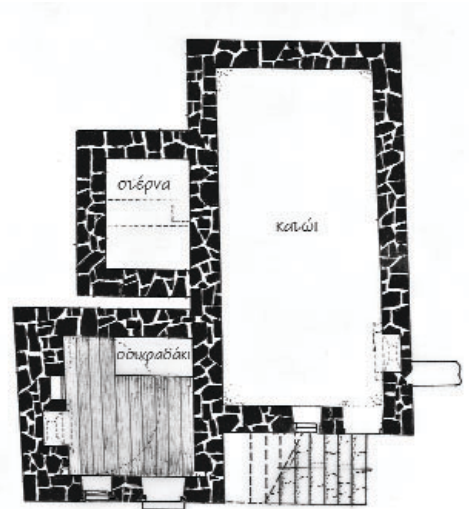
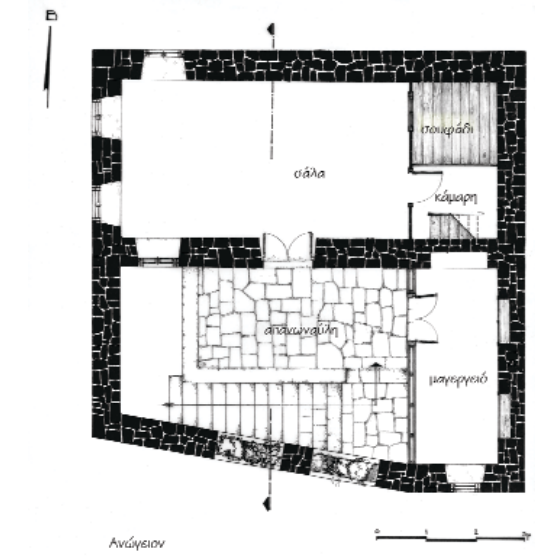
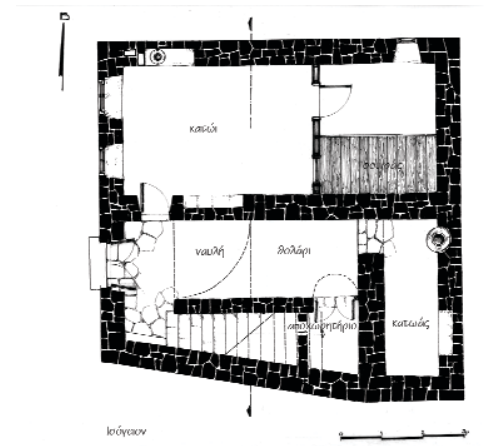
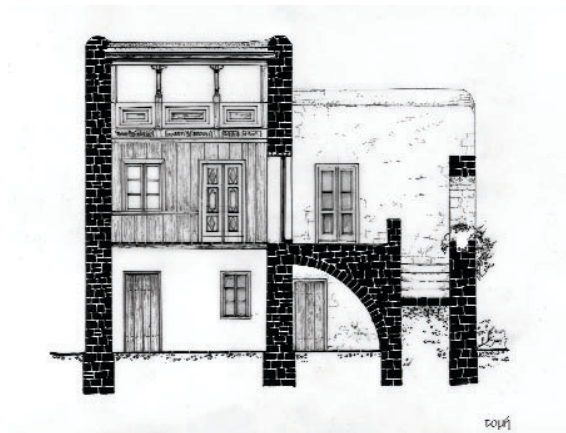
Τα νεώτερα σπίτια, μετά δηλαδή τα μέσα του 19ου αιώνας, γίνονται ολοένα και περισσότερο "αστικά" θα λέγαμε, κρατώντας βεβαίως την παράδοση στη διαμόρφωση των χώρων τους. Εδώ παρατηρούμε συμμετρικές διαμορφώσεις των κατόψεων, που έχουν να κάνουν και με τη μορφή της στέγης - π.χ. όταν οι στέγες είναι δικλινείς με αέτωμα, στη μέση υπάρχει μπαλκόνι και εκατέρωθεν υπάρχουν συμμετρικά ανοίγματα. Συμμετρικότητα υπάρχει και στα δίδυμα στενομέτωπα κτίρια - στα *αδελφομοίρια*, δηλ. που αυτά που δίδονται σε δύο αδέρφια - που είναι τρίχωρα σε βάθος και έχουν ενιαία ή ξεχωριστές στέγες. Οι επιδράσεις από την ευρωπαϊκή νεοκλασική αρχιτεκτονική είναι σαφείς. Η επαφή των Συμιακών εμπόρων με τα μεγάλα αστικά κέντρα των τελών του 19ου και του πρώτου ημίσεως του 20ου αιώνα - τη Σύρο, τη Γένοβα, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Τερζέστη, την Αλεξάνδρεια, το Παρίσι, το Λονδίνο, τις Βρυξέλλες - έφερε σε επαφή τους Συμιακούς με νέες εικόνες και νέες ιδέες, τους έφερε σε επαφή με νέους τρόπους ζωής. Όλα αυτά χωνεύτηκαν με την Παράδοση του Τόπου χωρίς να την αλλοιώσουν. Αξιοποιήθηκαν από αυτήν εμπλουτίζοντάς την και επεκτείνοντας την εμβέλειά της, σε ένα είδος "συμπολιτισμού" θα λέγαμε. Ενδεικτικό αυτού είναι άλλωστε η διεθνής γοητεία που ασκεί η σημερινή Σύμη².

Αν θέλαμε με δύο λόγια να χαρακτηρίζαμε τη μορφολογία των νεωτέρων αυτών κτηρίων, θα λέγαμε πως είναι από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα ενός είδους εκλεκτικισμού που εκφράζει τα με το πέρασμα του χρόνου συλλογικά και ατομικά όνειρα και μνήμες, τρόπους θεώρησης του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, με διαστάσεις υπαρξιακής νοηματοδότησης. Πρώτα απ' όλα, εξάισιος είναι ο τρόπος που τα κτήρια ατενίζουν το πέλαγος: τα κτήρια περήφανα σημαίνουν την παρουσία τους και την παρουσία του όλου οικισμού στο πέλαγος-άρθρωση Ανατολής και Δύσης, με τρόπο που να αναφέρεται σε αυτήν που οι Συμιακοί θεωρούσαν ως Ιστορία τους και στην οικουμενικότητά της: στην ελληνικότητα, σε όλη της την ιστορική διαδρομή. Είναι εκπληκτικό το πώς, ευκαιρίας δοθείσης, τα με οικουμενική αξία υπερτοπικά και υπερχρονικά ασυνείδητα - όπως θα έλεγε ο Young - που επιβιώνουν ανεξαρτήτως εξουσιών και επικρατουσών ιδεολογιών, ξαναμπάνουν δυναμικά στην Ιστορία. Η Σύμη άλλωστε ακολούθησε σε αυτό την υπόλοιπη Ελλάδα, ασχέτως αν δεν ενσωματώθηκε εξ' αρχής στο νέο Ελληνικό κράτος - που προέκυψε από μια εκπληκτική σύζευξη νεωτερικότητας και παράδοσης όταν ο ρομαντικός νεοκλασικισμός, που έσωσε την Ευρώπη από τα αδιέξοδα της κατά τον 19ο αιώνα, αναζητούσε τις αρχές του. Στη συνέχεια, οι μάλιστα και πρωτομάλιστα των κατασκευών αυτών - ντόπιοι, Ρόδιοι και Καρπάθιοι - αυτενε-

// Οικεία χρήση κλασικών μορφών

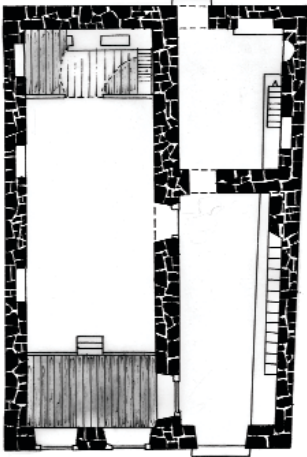

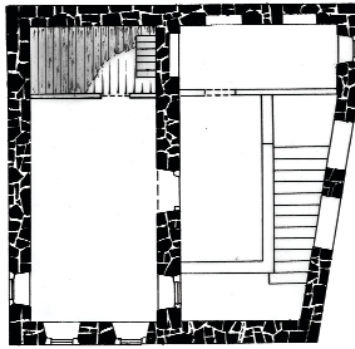
// Διόροφο δίχωρο με υπόγειο

// Πλατυμέτωπο. Δίχωρο διόροφο δωματοσκέπαστο

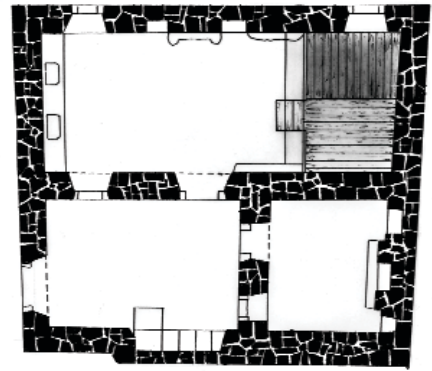

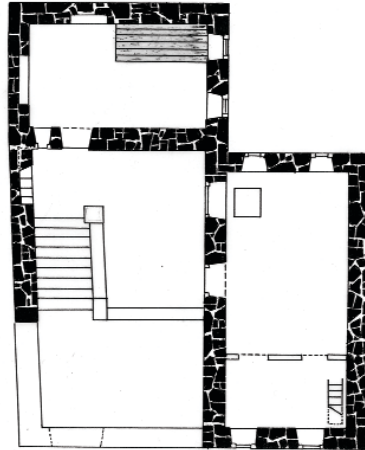
// Δίωρο στενομέτωπο

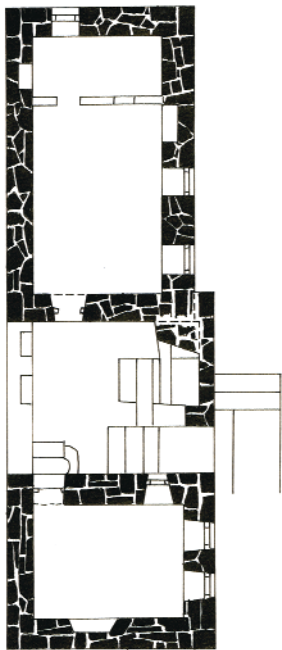
// Δίοροφα μονόχωρα

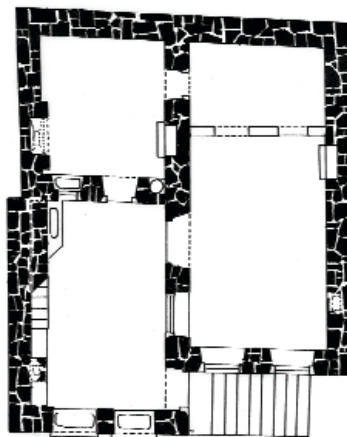
// Ισόγειο πλατυμέτωπο με σουφά

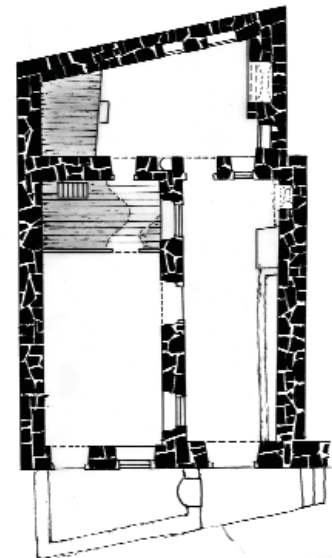
// Δίοροφα μονόχωρα

// Πλατυμέτωπο δίωρο με αυλή μεταξύ των δύο δωματίων

// Στενομέτωπο δίωρο

// Δίωρο στενομέτωπο με πλάγια αυλή

// ...με την ιστορία της οικογένειας

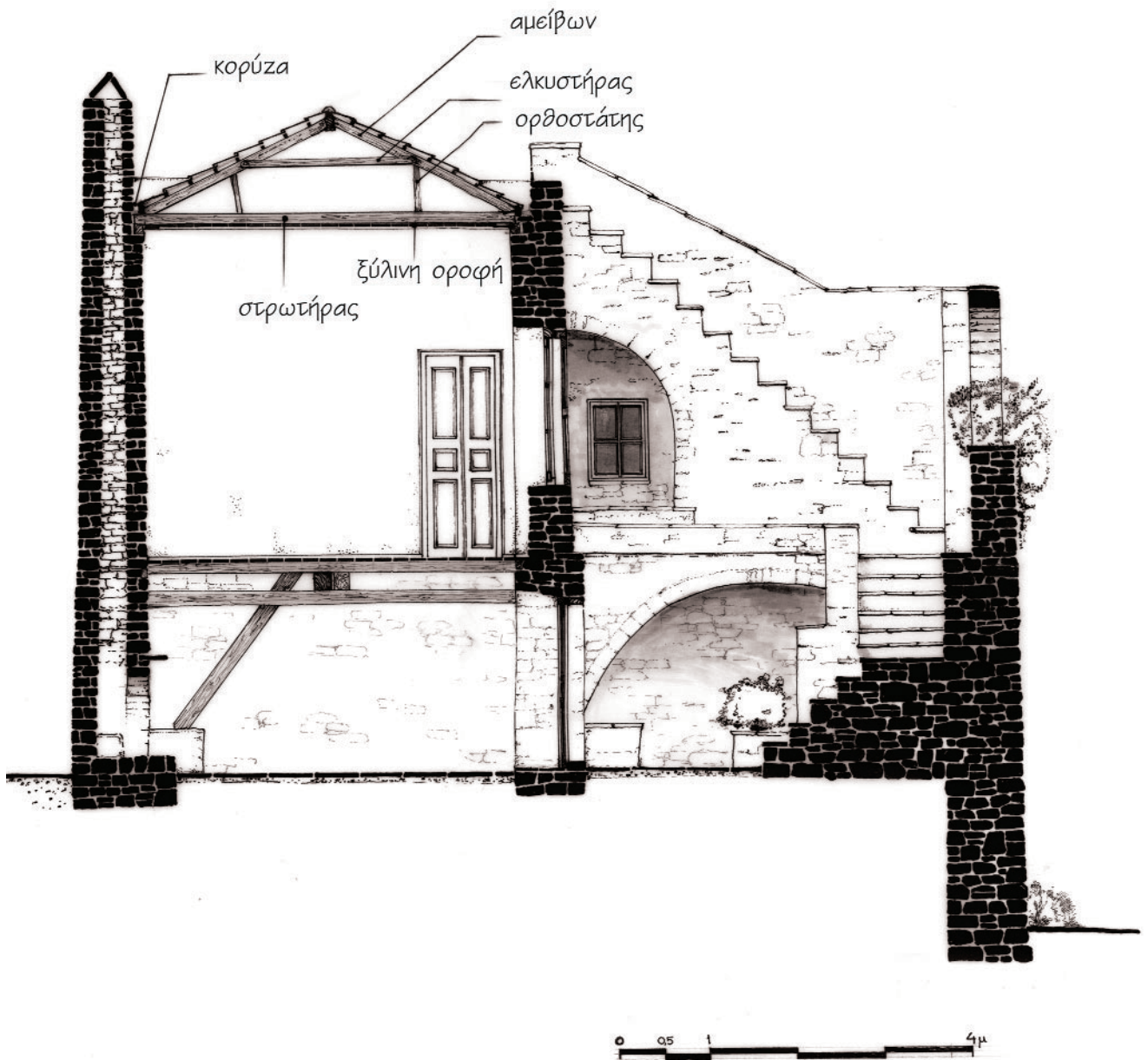
γούν με "λογισμό και μ' όνειρο". Κλασικές φόρμες χρησιμοποιούνται με μίαν άνεση, με μίαν οικειότητα, που μόνο κάποιος που τις θεωρεί καθαρά δικές του μπορεί να χρησιμοποιήσει. Ακόμα, με αισθητικώς άρτιο τρόπο, κλασικές μορφές συνταιριάζονται με την πρόσφατη παράδοση του Τόπου, με τις προσωπικές επιλογές των δημιουργών μαστόρων και βέβαια με τα όνειρα των κατοίκων: οι Συμιακοί αφιέρωναν μεγάλο μέρος των χρημάτων που κέρδισαν από το εμπόριο και τη θάλασσα, προκειμένου να χτίσουν το καθαρά δικό τους σπίτι, που έτσι ελάμβανε διαστάσεις προσωπικής και κυρίως οικογενειακής, καταξίωσης. Αυτό φαίνεται περισσότερο στο τρόπο δια-Κόσμησης των εσωτερικών των κτηρίων αυτών. Πέραν των ακριβών επίπλων και των περιλαμπρων ξυλογλύπτων στις *μουσάντρες*³ και στα υπόλοιπα ξύλινα στοιχεία των χώρων, τα χρώματα και τα ζωγραφικά θέματα στους τοίχους και στα ταβάνια, ξεκινώντας από την αναφορά τους - και αυτά - σε κλασικές ελληνικές φόρμες, οδηγούνται από τους δημιουργούς τους σε ελεύθερες εκφράσεις υψηλής αισθητικής αρτιότητας και συμβολισμού. Οι δημιουργοί αυτοί άλλωστε ήταν κυρίως σπουδασμένοι καλλιτέχνες. Ένας εξ' αυτών ήταν ο Βασίλης Κοζάς, με σπουδές στη Σχολή Καλών Τεχνών Αθηνών, που, από τις αρχές του 20ου αιώνα και εξής, επιμελήθηκε πολλών σπιτιών στη Καλή Στράτα (δρόμος προς το Χωριό, με περίλαμπρα κτήρια) και Ναών -όπως αυτόν του Αγ. Ιωάννη - αλλά και με πολλά έργα στη Κάλυμνο, στη Ρόδο και στα απέναντι παράλια της Μικράς Ασίας⁴. Άλλος ζωγράφος-κοσμηματογράφος ήταν ο Γεώργιος Μουστάκας. Παλαιότερα, όπως μαρτυρούν κάτοικοι του νησιού, ερχόντουσαν να εργαστούν στη Σύμη ζωγράφοι από τη Ρωσία. Στο βιβλίο "Δωδεκάνησα" του Ν. Κασέρη, αναφέρονται τα ονόματα "επιφανών ζωγράφων του 18ου και 19ου αιώνας" που γεννήθηκαν και έδρασαν στη Σύμη και στα γύρω νησιά, κυρίως στην δια-Κόσμηση των Ναών: ο Γρηγόριος, ο Νεόφυτος, ο Κυριάκος, ο Μήκλης Καλοδούκας, οι αδελφοί Νικήτας και Μιχαήλος Καρακωστήδες, ο Μ. Μαγκαφάς.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα χρώματα στα σπίτια της Σύμης, σύμφωνα άλλωστε και με την πολύχρωμη Παράδοση της υπόλοιπης Ελλάδος. Κατ' αρχήν τα χρώματα ήταν γήινα: ώχρα, κόκκινο (καρμίνι) και μπλέ (λουλακί), σε διαφορετικούς κάθε φορά τονισμούς και εντάσεις. Αυτά τα χρώματα, κυρίως τα γήινα κόκκινο και ώχρα, πέραν του ότι λειτουργούν καλλίτερα κλιματικά κατά το χειμώνα, καθόσον βοηθούν στην αποθήκευση από τους πέτρινους τοίχους της ηλιακής ενέργειας, λειτουργούν καλλίτερα και στο έντονο φώς, καθόσον δεν το αντανακλούν, κάτι που είναι πολύ ενοχλητικό και επιβλαβές για τα μάτια. Το μπλέ ήταν προσφορότερο μεταγενέστερα στις στέψεις των κτηρίων- όπου χρησιμοποιείτο και το καρμίνι - με όλον τον συμβολισμό που αυτό φέρει. Τα χρώματα αυτά, που ήταν ασβεστοχρώματα, είναι διακριτά στους καταρρέοντες σοβάδες των παλαιών σπιτιών, όπου διαπιστώνουμε και όλους τους διαδοχικούς χρωματισμούς. Αξίζει να αναφερθεί πως, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των παλαιότερων κα-

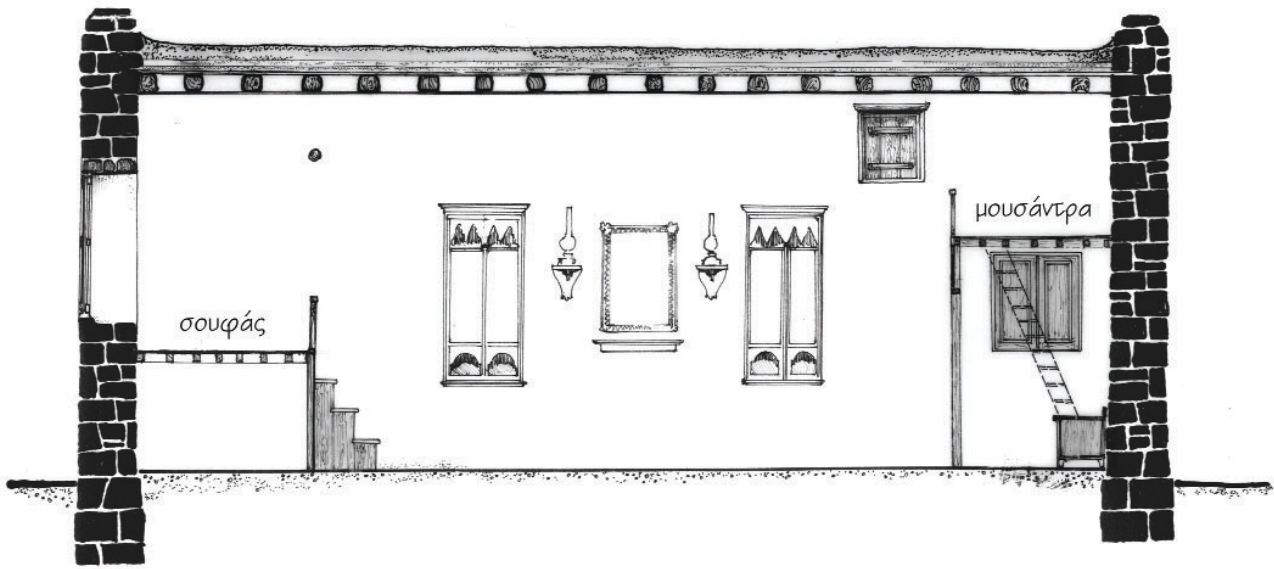
// Ιστορικές μνήμες και "συμπολιτισμός"

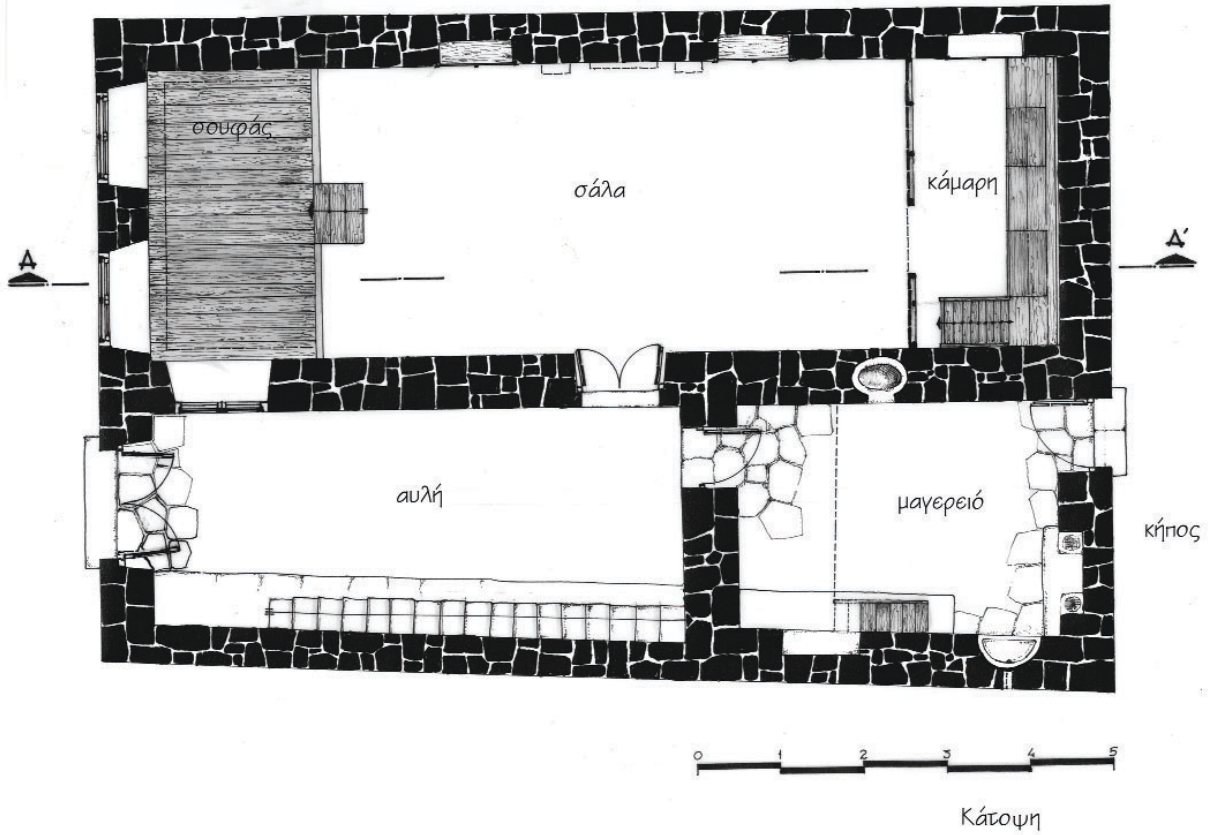

// Τομή στενομέτωπου διόροφου δίκωρου

Τομή Α-Α

Κάτοψη

// Δωματοσκέπαστο ισόγειο μονόκωρο Αιμιλιανού Πετεινάκη

// Διακρίνεται η "κολώνδρα" που οδηγεί στην σιστέρνα

τοίκων, κατά την Ιταλική κατοχή οι Συμιακοί, από αντίδραση στους κατακτητές, έβαφαν τα σπίτια τους σε αποχρώσεις του μπλε, που παρέπεμπε στην ελληνική σημαία. Έχει σημασία πως και εδώ διακρίνουμε δημιουργικές αυτενέργειες μαστόρων και κατοίκων, με ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία και συμβολισμό, απόδειξη της διάρκειας της Παράδοσης και της ευαισθησίας, κατάδηλη άλλωστε σε κάθε Συμιακή δημιουργία (αλλά και κάθε εκδήλωση)⁵.

Πρέπει τέλος να επισημάνουμε την επινοητικότητα στο τρόπο περισυλλογής των νερών της βροχής: παλαιότερα στο Χωριό με ειδική κλίση του δώματος, στα νεώτερα κτήρια με περιμετρικό κανάλι στις στέγες (*κυρίζα*), συλλέγεται το νερό και κατευθύνεται με ειδικό λούκι (*χολένδρα*) στις στέρνες που βρίσκονται στο σώμα του κτιρίου, στο *κατώι* του.

// Οι ξύλινες στάμπες για τη δημιουργία επιτοιχιών ζωγραφικών μοτίβων, του Βασίλη Κοζά

// Αβερφομοίρι Βολονάκη, Οψη

0 0.5 1 4μ

// Λεπτομέρειες ζωγραφικής ταβανιών

// Λεπτομέρειες ζωγραφικής ταβανιών

// Λεπτομέρειες ζωγραφικής ταβανιών

// Ευλόγλυπτα ταβάνια

// Μουσάντρα // Ο γλύπτης Μιχάλης Μισός επί το έργον

